

С.В.Таранець*

СТАРООБРЯДЦІ БЕССАРАБІЇ ТА ЇХ ПЕРЕСЛІДУВАННЯ РОСІЙСЬКИМ УРЯДОМ У ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

У статті відстежено таємні шляхи пересування російських старообрядців із центральних регіонів Росії у Бессарабію, Молдавію та Румунію, роль конфесійного й антифеодального протесту до і після скасування кріпацтва в імперії, а також заходи, що їх уживав російський уряд для припинення стихійних переселень старообрядців за кордон. Розкрито характер взаємостосунків старовірів із населенням прикордонних районів, їх життя після заснування білокриницької церковної ієрархії, участь липован у революційній та суспільній діяльності.

Дослідження історії, культури і побуту старообрядців Бессарабії здійснюється за трьома регіональними напрямками: російським (радянським), українським та молдавським. Російська група вчених представлена колишніми і нинішніми співробітниками Наукової бібліотеки Московського державного університету імені М.В.Ломоносова та іншими науковими установами (І.В.Поздеева, Т.О.Круглова, О.М.Сморгунова, О.Б.Смілянська, Н.А.Коб'як, Е.К.Гусева, М.М.Леренман, М.Г.Денисов)¹. У Молдавії над цими питаннями працює Інститут національних меншин Академії наук Республіки Молдова (І.В.Табак, Н.В.Абакумова-Забунова, А.І.Анцупов)².

Українська група дослідників представлена одеською, чернівецькою та київською школами. В одеському регіоні проблемами старообрядства** займається кафедра археології та етнології України Одеського національного університету імені І.І.Мечникова (А.Д.Бачинський, О.А.Прігарін, А.І.Федорова)³, в Ізмаїльському державному гуманітарному університеті (І.Ф.Кучерявенко)⁴, в Чернівецькому національному університеті імені Ю.Федьковича – кафедра етнології, античної та середньовічної історії (Б.М.Бондарюк, М.К.Чучко)⁵, у Києві – відділ джерел історії України ХІХ – початку ХХ ст. Інституту української археографії та джерелознавства імені М.С.Грушевського НАН України (С.В.Таранець)⁶.

Найпродуктивнішим центром у галузі вивчення даної проблеми є Одеський університет. Заслуговує на увагу те, що засновникам проведення конференцій, які нині відбуваються, вдалося добитися щорічного їх проведення у місцях традиційного проживання старообрядців на Дунаї. Власне, у цьому зацікавлені самі старообрядські общини, де не останнє місце належить настоятелям Кілійської громади о. Миколі Муравйову та Старо-Некрасівської громади – о. Миколі Бобкову. Із 2004 р. вийшло 5 чисел збірника: «Липоване: история и культура русских старообрядцев»⁷.

Незважаючи на значну кількість робіт, пов'язаних із цим регіоном, проблема переслідувань старообрядців Бессарабії спеціально не досліджувалася. Саме низьким ступенем розробки та новизною проблеми продиктована потреба в даному дослідженні.

Боротьба російського уряду з бессарабським старообрядством посилилась у зв'язку із заснуванням у 1846 р. білокриницької церковної ієрархії. Саме тоді в

* Таранець Сергій Васильович – канд. іст. наук, ст. наук. співроб. Інституту української археографії та джерелознавства імені М.С.Грушевського НАН України.

E-mail: starover_@rambler.ru

** Тут і далі нормативне написання слова «старообрядництво» й похідних від нього подається в редакції автора статті (прим. ред.).

Бессарабську область російський уряд направив для вивчення становища на місцях петербурзького чиновника слідчої поліції І.С.Аксакова. Через підставних осіб йому вдавалося вивідати не лише подробиці життя старообрядців, а і їхні потаємні думки, котрі, з огляду на посилення репресій, були надзвичайно різкими. І.С.Аксаков дослівно передає їх у своїй доповіді в Петербург: «Чого вони (російський уряд – С.Т.) хочуть?», «якщо уряд буде продовжувати свої переслідування, то або нашого духу не залишиться в Росії, або ж... Цю фразу вони (старообрядці – С.Т.) зазвичай не закінчують»⁸, хоча здогадатися було неважко: неподалік пролягав кордон. Під впливом обмеження свободи риболовлі на Дунаї свій намір залишити межі Російської імперії неодноразово висловлювали липовани у Вилкові: «Звичайно, воно хоч і не доводиться залишати місце, де народилися та жили наші діди, хоч воно й важко, усе якось сподіваєшся – та що ж робити, доведеться споряджати човни та забирати із собою дружин і дітей»⁹.

Російська влада завжди пильно стежила за відомими діячами старообрядства в різних регіонах країни. Не винятком були і бессарабські липовани. У 1854 р., за дорученням новоросійського та бессарабського генерал-губернатора установлено нагляд за ізмаїльським 2-ї гільдії купцем Микитой Беляєвим¹⁰. Його звинувачували у зв'язках із зарубіжними старообрядцями. М.Беляєв був старостою ізмаїльської старообрядської громади. Із метою розслідування його діяльності чернігівський, полтавський та харківський генерал-губернатор відправив у Бессарабію чиновника з особливих доручень Родзянка. У будинку М.Беляєва провели обшук, під час якого були знайдені листи ченця Куренівського Нікольського монастиря Іраклія. Як відомо, останній брав активну участь у пошуках єпископа, який би перейшов до старообрядської церкви. За розпорядженням імператора, купця доставили у петербурзьку в'язницю, де його під пильною охороною довгенько наставляли «на путь істинний», а після його вимушеного покаяння та формального приєднання до панівної церкви Олександр II розпорядився вислати в'язня в Полтаву¹¹.

Ще перебуваючи в Ізмаїлі, М.Беляєв вів активну місіонерську діяльність, сприяв здійсненню таїнств для старообрядців, які приїжджали у цей край з інших губерній. 31 серпня 1848 р. (за повідомленням архієпископа панівної церкви Гедеона Полтавського) він став співучасником «совращения» з офіційного православ'я в старообрядство міщанина Рукавишнікова.

Рукавишніков мешкав у м. Кременчуці з 1833 р., наймаючись до кременчуцьких купців. Із 1841 р. поступив на роботу до крюківського купця Андрія Лапіна, де прослужив понад рік, а потім заявив, що залишає цю службу, оскільки планує одружитися. А. Лапін запропонував йому в наречені свою небогу Євдокію. Той погодився і молоді поїхали у м. Ізмаїл, де їх повинчав старообрядський священник Яків Олексійович Рогозинський. За це були заарештовані не лише староста М.Беляєв, а й о. Яків¹².

У 1858 р. був підданий суду кишинівський 3-ї гільдії купець Ілля Новиков¹³. Його звинувачували у наданні місця проживання біглим та відкриттю (1822 р.) молитовні у власному будинку. У 1857 р. був учинений нагляд поліції над міщанкою із селища Воронок у Чернігівській губернії Євдокією Дем'янівною Сліповою¹⁴. Того ж року владі стало відомо про втечу з Лужків тієї ж губернії Палажки Іванівни Баженової з дітьми. Внаслідок секретних дізнань виявилось, що вона поїхала до свого чоловіка, який перебував у Кишиневі, звідки родина планувала податися у турецькі володіння за Прут. Незважаючи на вжиті заходи, чиновники так і не змогли запобігти втечі цієї сім'ї: кишинівський поліцмейстер доповів, що таких у місті вже не виявилось¹⁵.

У жовтні 1858 р. владі стало відомо про приїзд до Росії через м. Ізмаїл старообрядського священника Кирила Єгоровича Масляєва, котрий відвідав Дон і міста Балту, Хотин та Кагул. Його переслідуванню та арешту чиновники нада-

вали особливого значення, оскільки піп міг відкрити потаємні шляхи старообрядців до переходу російсько-турецького кордону, а також розкрити мету свого приїзду до Росії. Очевидно, ієрей Кирило був поінформований про наміри поліції, тому що тривалий час він не виїжджав за межі Бессарабії, переховуючись від поліції у своїх одновірців.

Його вдалося затримати аж у 1865 р. на Новоселецькій митниці, де він разом із сином Артемом намагалися перейти кордон. Їх було відправлено у хотинську тюрму, а майно – конфісковано. Серед паперів Кирила Масляєва виявився лист до старообрядської громади с.Воронка Чернігівської губернії із закликом не приймати відомого Окружного послання. Арештованих заслали у м.Орськ Оренбурзької губернії. Дружина священника Масляєва Ірина звернулася до імператриці Марії Олександрівни з проханням помилувати чоловіка. Зважаючи на те, що він був турецьким підданим, прохання жінки було задоволено¹⁶.

10 лютого 1859 р. подільський губернатор інформував свого бессарабського колегу про перебування у Грубно Хотинського повіту розкольницького попа, який мешкав у місцевого пономаря Максима. Священик таємно здійснював треби не лише для грубенських старообрядців, але й для віруючих Людавки, Жуківець, Борскова, Курників та Ведмежого Вушка Вінницького повіту Подільської губернії. Чиновники знали, що у Грубно вінчалось 7 пар із Людавки і 5 пар із Ведмежого Вушка. Багато куниченських і покровських старовірів їздили в Грубно за виконанням духовних треб.

Унаслідок дізнань встановлено, що у Грубно проживав священник Пилип Ігнатов, хоча офіційно хотинський земський справник не підтверджував даної інформації. Він рапортував, що Пилип Ігнатов виїхав у Балту Подільської губернії, а потім мав відправитися у с. Плоске Херсонської губернії. Справник акцентував увагу на тому, що детальнішою інформації йому знайти не вдавалося, бо Грубно населене винятково старообрядцями, які строго бережуть таємниці свого релігійного життя¹⁷.

І все ж таки у Грубно проживав знаменитий в історії білокриницької церковної ієрархії протоієрей Пилип Лазарович Ігнатов (відомий у старообрядському середовищі під іменем Пилипа Грубенського). Сорокський повітовий справник називає його одним з основних проводирів розколу – попівщини¹⁸.

Після заснування білокриницької ієрархії бессарабські старообрядці офіційно заперечували наявність у них священників власного рукопокладення. Щоб менше морочитись, їх не показували і ті земські справники, де такі священники мешкали, зокрема хотинський справник. Ведмежу послугу останньому зробили колеги з інших повітів. Зокрема, оргіївський справник писав: «Хоча місцеві розкольники стверджують, що не приймають та не мають розкольницьких священників, непосвячених у православ'ї, але ці запевнення брехливі. Розкольницькі священники з Росії та з-за кордону потай відвідують по селах розкольницькі громади, відправляють у них богослужіння, здійснюють обряди шлюбу та хрещення і навіть доставляють їм своє миро, проте чи лише цим обмежуються відвідини розкольницькими попами розкольників повіту, задовільно сказати не можемо»¹⁹. Втім, у Бессарабській губернії не лише утримували приїжджих, а й ставили своїх власних священників, зокрема, зазначеного протоієрея Пилипа Ігнатова.

Оргіївський справник скаржився бессарабському губернатору, що підзвітна йому поліція не в змозі вислідити старообрядське духівництво, бо самі старообрядці «більш секретніше й успішніше стежать за розпорядженнями та діями поліції; у них агенти не наймані та не євреї, а з власного середовища, за покликанням часто фанатики, ані ласки та угоди, ані погрози, ані гроші не викликають їх відкритості в обставинах, пов'язаних з їх релігійними переконаннями»²⁰.

Таємність структури та пересування старообрядців були викликані жорстокими гоніннями їх російською державною машиною, тому протистояти цьому складному, небезпечному та репресивному механізму могла така ж відпрацьована, перевірена до дрібниць, система, що мала своїх людей на різних щаблях державної влади з розвинутими та інтенсивними засобами зв'язку. Втім, як будь-який моноліт, ця організація мала свої недоліки, що проявлялись у співробітництві деяких старообрядців із російською дипломатичною місією у Румунії шляхом їх підкупу та шантажем самих липован.

Завдяки старовіру-інформатору міщанину Гуменському, місцеві органи влади знали, що відпустили спійманого єпископа Спиридона, який прибув у Хотин до 3-ї гільдії купців Прокопія та Івана Харченкових²¹. За іншими свідченнями, це був грубенський священик Пилип Ігнатов, якого звільнили з-під варті шляхом підкупу чиновників. За попу заплатили 2 тис. руб. сріблом²², а пійману у купців Харченкових людину назвали грубенським мешканцем Григорієм Пимоничем Ковальовим.

Поліція вжила низку рішучих заходів, спрямованих на виловлення старообрядських ченців, які прибули із-за кордону. При спробі арешту архімандрит Іоасаф зумів урятуватися, проте ієродиякон Іларіон був затриманий (потім також утік).

У кишинівського торговця Федора Малкова провели обшук, під час якого було виявлено листування, що не мало особливого інтересу для чиновників. Старообрядцям вдалося приховати інші документи, які були відвезені у Тирасполь до уставника Корнія Денисова²³. Про потаємні задуми своїх одновірців інформував консульство їхній одновірець, якого ніхто й не підозрював у зрадництві.

Тиск на старообрядців чинився не лише всередині країни, а й за її межами. Під час перебування російських військ у Валахії російський уряд за допомогою місцевого православного духовництва почав переслідувати липован, які жили в цьому краю як піддані турецького султана. У 1858 р. новоросійський генерал-губернатор повідомляв, що «в смузі, яка відділяла Туреччину від Росії, стараються поширити єретичне вчення; лжеєпископ білокриницький, перебуваючи у цьому краї, проповідував імовірне відродження релігії тамтешніх православних із метою послабити почуття їх відданості Росії»²⁴. Хоч як не дивно, проте місіонерська діяльність старообрядців розцінювалася як антиросійська, антидержавна. Російські війська примусили валахське духовництво виконати їхні вимоги й урізати права старообрядців²⁵.

Важливе місце у старообрядському середовищі мав не лише релігійний, а й антифеодальний протест, який в історичному просторі набував релігійного забарвлення. Новим поштовхом до нього стала підготовка урядом проекту скасування кріпацтва в Російській імперії. У багатьох регіонах держави серед населення ширилися чутки про швидку ліквідацію кріпосного права. Маючи налагоджені контакти в урядових колах, старообрядці виявилися одними з перших, хто очолив антикріпосницький протест, тим паче, що у старообрядському середовищі уже давно був досвід укриття та переправлення втікачів у прикордонні зони і за кордон. У середині XIX ст. послугами старообрядців почало користуватися нестарообрядське населення внутрішніх російських губерній, проте недосвідченість більшості з них приводила до викриття маршрутів пересування та виявлення помічників, які сприяли пересуванню втікачів. Тому російський уряд змушений був вжити низку кардинальних дій, спрямованих на припинення втеч поміщицьких селян із центру Росії.

У жовтні 1850 р. новоросійський генерал-губернатор інформував бессарабського губернатора про втечу з Каширського повіту Тульської губернії 30 селян, Олексинського повіту – 28 селянських родин. Подальшому вилову втікачів та встановлення факту причетності до цього процесу старообрядців сприяло виявлен-

ня в одного з утікачів маршруту пересування. У цій справі були замішані не лише двірники багатьох міст, а й купці, почесні громадяни, голови старообрядських населених пунктів, а також старообрядницькі храми, де старовіри могли отримати не лише інформацію, а й матеріальну допомогу. В одному з маршрутів пересування писалося: «По Київському тракту місто Омченськ запитати двірника Савелія Авдєєва, в Орлі запитати старообрядську каплицю, місті Кромі запитати христоріємця Івана Леонова купця, місто Дмитрієв – Андрія Івановича Пивоварова, у місті Глухові запитати Катерину Петрівну Зарину, місто Коромизи спитати Козьму Яковлева, місто Ніжин запитати почесного громадянина Миколу Артамонова Куликова, місто Київ на Пітерській ринок, Федора Івановича Самохвалова, Федор Васильовича запитати російських двірників, у містечку Біла Церква запитати Василя Лазарева Орлова, у місті Сквирі – Осипа Семенова Пользова, на Погребіщенському містечку спитати двірника Максима Филипова, місті Вінниці запитати голову Івана Нефедова, голова села Жуковця, запитати купця Данилу Івановича, у селі Грубну спитати Василя Степановича Рибицького, в Яссі запитай купця Логина Андрєєва Богомолова, спитати Якова Семенова»²⁶.

Виявлення подібних маршрутів загрожувало масовими арештами та репресіями старообрядців, тому вони завжди намагалися піти в глибоке підпілля, забезпечивши свою діяльність розгалуженою та достатньо організованою інфраструктурою зв'язку. І.С.Аксаков писав: «У розкольників свій маршрут, своя пошта, своя епіграматична мова, свої шпигуни, своя варта; усі дії їх супроводжує найглибша скритність, між тим, як зовнішня їх поведінка здебільшого тиха, сумирна...», і далі: «Я переконався особисто, що майже в кожному прикордонному поселенні мешкає по одному чи по два липованських сімейства, які становлять свого роду пікети»²⁷. І.С.Аксаков наводить декілька прикладів спеціальної мови старовірів: «Христос рождається, проте не славиться», що означало: «Народилося дитя, а хрестити нікому», або «Бабушка Афимья ще жива. У нас шиють дешево шуби, значить не бояться холодної зими»²⁸. У даному випадку словосполучення «Бабушка Афимья» означало яку-небудь особу, яка мала серед старообрядців великий вплив; словосполучення «шиють шуби» означало – чекають священика, а «не бояться холодної зими» – не бояться переслідувань.

У листопаді у Молдавії було затримано і допитано 45 людей із Саратовської, Калузької губерній та Області Війська Донського. За повідомленням Хотинського земського суду, ці люди походили із с.Панцерівка, що належало поміщику Карпову, с. Петрівка, що належало поміщику Балашову, с.Сгорівка, що належало поміщику Доконському Аткадокського повіту Саратовської губернії, поміщику Ключевському с.Волохово Мещерського повіту Калузької губернії, поміщику Ралі Новочеркаського повіту Області Війська Донського.

Засідатель контрабандних справ Яського повіту Сувакі просив прислати конвой для супроводження затриманих у м.Бельці. Із 30-ти чоловік, які перебували під конвоем, під час купівлі продуктів харчування на місцевому базарі шестеро втекло. Про це було видано височайше повеління, де акцентувалося на арешті втікачів та найсуворішій перевірці людей російської національності.

Відтак почалися обшуки в домівках і обійстях деяких старообрядницьких населених пунктів Бессарабської області. Дехто зі старообрядців без доказів причетності до злочину були заарештовані. Зокрема, за розпорядженням бессарабського губернатора П.І.Федорова, за однією лише підозрою був заарештований житель с.Грубно Хотинського повіту Василь Підліський (він же Рибицький). Пізніше хотинський справник питав губернатора про подальші його розпорядження з приводу В.Підліського.

Затримані представили цінні докази, пов'язані не лише з місцями дислокації біглих, а й особами, які надавали послуги переправлення через кордон. Наприклад, селянин Федот Гавриков свідчив, «що він зі згаданими товариша-

ми його при втечі з місця проживання переховувалися у с.Плоському Херсонської губернії, де завжди буває велике скупчення збіглих селян різних губерній, а більше всього Саратовської, та в минуле літо цього року у цьому поселенні було збіглих до 500 осіб, до переховування яких, так само, як і для переходу за кордон, представляють способи самі жителі того поселення, доказом чого є затримання із ними селянина с. Плоского Кіндрата Табунщикова, який домовився переправити їх за кордон, за що від них отримав 80 руб. сріблом, у такому вчинку зізнався і сам Табунщиків, додавши, що головний переводник збіглих селян Саратовської губернії мешкає в Ананьївському повіті, у с.Окнах, та є селянином тієї ж губернії Агапом Петровим...»²⁹.

Таким чином, с. Плоске Тираспольського повіту було найкрупнішим пунктом переправлення біглих селян за кордон із розгалуженою інфраструктурою пересування старообрядців у межах Південної України та Бессарабії.

Система переправлення біглих селян за кордон приносила місцевим староо́врятам добрий заробіток. Як зазначалося вище, плосківський житель Кіндрат Табунщиків за переправлення людей за кордон взяв 80 руб. сріблом. Родини Жуваронкових та Свистунових перевели людей за 57 руб. сріблом, а тих, хто йшов за ними слідом (13 осіб) – за 140 руб. сріблом. Такі ж послуги надавали у с.Окнах Ананьївського повіту Херсонської губернії. Отже, щоб втекти за кордон, втікачі повинні були мати (та і мали при собі) немалі кошти, відповідно, були людьми зовсім не бідними.

Ще одним важливим пунктом зв'язку російських і зарубіжних старообрядців було старовірське с.Грубно Хотинського повіту Бессарабської губернії. Переправленню прочан та біженців за кордон сприяло вдале географічне розміщення села. Воно стояло у глухій, лісистій місцевості, далеко від очей представників панівної церкви. Хотинський справник говорив, що в Грубно повинні знаходити собі пристановище як ті старообрядці, котрі прямують у Білокриницьку митрополію, так і ті, що повертаються з неї³⁰.

Про втечу селян Симбірської губернії у Бессарабську область повідомляв новоросійський генерал-губернатор бессарабського губернатора. У 1854 р. одні бігли переховувалися в будинку Андрія Акулова в Кишиневі, у той час, як інші втекли за кордон. У Кишиневі владі вдалося отримати записку про шлях пересування старообрядців. Спійманий старообрядець свідчив про переховування біглих людей кишинівськими купцями: Фомою Васильовичем Писаревим, Дмитром Івановичем Іноземцевим, Іваном Івановичем Кузьминим та Степаном Борисовим³¹.

Масовий перехід селян за кордон посилив репресивні заходи влади. Місцевим земським справникам було наказано посилити нагляд по всьому периметру Бессарабської губернії. Зокрема, хотинському – пильно стежити за кордоном із Молдавією, Австрією та Подільською губернією; сорокському – з Подільською губернією; ясьському та кагульському – з Молдавією; оргіївському – з Подільською та Херсонською губерніями; бендерському та акерманському – з Херсонською губернією³².

Після чергового приєднання південної Бессарабії до Російської імперії уряд здійснив низку кроків щодо підпорядкування цих теренів своєму впливу. Головнокомандувач Південної армії О.М.Лідерс (1790–1874 рр.) доручив підполковнику Левацькому та ротмістру Веймарну оглянути всі населені пункти, починаючи від морського узбережжя, Дністровського лиману та закінчуючи поштовою дорогою від Татарбунар до Акермана. Метою цієї перевірки було виявлення та відселення з-під кордону на безпечну для держави відстань усіх підозрілих осіб³³. Особливу увагу генерал повинен був звернути на заселений старообрядцями посад Вилкове.

Таким чином, генерал-ад'ютант О.М.Лідерс зібрав свідчення про всіх підозрілих осіб, які мали зв'язки із зарубіжними розкольниками. У наданий завіду-

вачем Вилківського посаду Фокшею список увійшли родини Синельникових, Юрових, Ворон, Кузьминих, Ладишких та Кабанових.

Про згаданих у списку купців Кузьминих (вони ж Чорнодаренкові) відомо, що Пимон, Гаврило та Март'ян Кузьміні вели торгівлю, підтримували стосунки зі своїми родичами, які мешкали у Туреччині, брали активну участь у житті громади, мали заслужений авторитет серед прихожан, причому Март'ян Кузьмин був попечителем вилківської старообрядської церкви. Єремій Ладишкін утік до Туреччини ще 1845 року, де на час складення свідчень проживав на Георгіївському острові. Голова Вилкова характеризував Федора Кабанова як людину неблагонадійну та поганої поведінки. Неприваблива характеристика старообрядця була викликана найправдоподібніше тим, що він сприяв переправленню біглих у Туреччину³⁴.

Незважаючи на вжиті заходи, питання нелегального переходу кордону російський уряд остаточно не вирішив. Контакти із зарубіжними одновірцями посилилися після заснування білокриницької церковної ієрархії. Про рухи розкольників російська влада отримувала різноманітні свідчення, зокрема, через свої дипломатичні місії за кордоном.

23 жовтня 1865 р. російське консульство в Галаці (Румунія) повідомило бессарабського губернатора про прибуття в Кагул двох старообрядців – архімандрита Іоасафа та ієродиякона Іларіона. За свідченнями консула, у Кагулі ченці неодноразово зустрічалися з поляками, які підозрювалися в антидержавній та економічній діяльності (розповсюдження фальшивих кредитних білетів). Консул писав, що польський емігрант полковник Велижинський безвіздно мешкав у Галаці протягом року. На початку жовтня він перебрався в Кагул, де взявся за ремонт придбаного будинку, тим часом квартируючи у Гребенникова, «з яким, так само, як і з іншими особами з тієї секти, відомими і перед тим своєю недоброзичливістю до Росії, перебуває у постійних зв'язках»³⁵. Консул підкреслював, що останнім часом поляки почали групуватися вздовж російського кордону, знаходячи собі посади лікарів, аптекарів, інженерів, телеграфістів, керуючих помістями, домашніх учителів і вихователів тощо. 16 жовтня у Галаці прибув корабель із Франції, на якому був доставлений вантаж для Велижинського. На думку консула, в цьому багажі мали бути листування та книги колишнього польського революційного комітету.

Загалом старообрядці не шанували й побоювалися духівництва панівної церкви. Це було викликано кількома причинами. По-перше, священники офіційної церкви часто вели життя нетверезе, інколи не спиняючись і перед блудом, чим вводили своїх віруючих у спокусу. По-друге, у суперечках про віру, коли ґрунт повз із-під ніг, вони погрожували доносом, на чому полеміка про віру припинялася. До державних службовців старообрядці ставилися з осторогою. А ось верховного правителя у цій піраміді – царя – вони шанували. Власне, це почуття і не давало їм перерости в яку-небудь радикальну революційну силу.

Особливо чітко це простежується після проголошення віротерпимості у 1905 р. Наприклад, після закінчення богослужіння на храмове свято у с.Стара Некрасівка Ізмаїльського повіту Бессарабської губернії єпископом Петром Бессарабським у співслужінні священників були проспівані «многоліття» государеві-імператорові, государиням, принцу-спадкоємцеві та всьому царствуючому дому³⁶. Таким чином, незважаючи на вікові переслідування старообрядства, його ставлення до царя значно еволюціонувало (від царя-антихриста в кінці XVII ст. до царя-звільнювача на початку XX ст.). Добиваючись скасування обмежень на здійснення богослужінь, представник бессарабських старообрядців, виступаючи у Державній думі 1909 р., зазначав: «Не можна говорити про старообрядців, що вони противляться владі, вони усіма силами захищають владу, майже всі союзники – старообрядці»³⁷. Тому більшість репресивних заходів російського уряду

стосовно старообрядців були нічим невинуваті. Так само несправедливі підозри були щодо участі старообрядців у підготовці повстання з метою повалення монархії в Росії.

Настороженість уряду щодо старообрядців Бессарабії була викликана підозрами у зносінах їх 1863 р. із російськими революціонерами у Лондоні. Група Герцена, наприклад, робила ставку на зарубіжних старообрядців, намагаючись налагодити співробітництво з ними. У столиці Англії було надруковано декілька книг, які закликали старообрядців до повстання проти російського уряду. Зокрема, відомий народник і ренегат у майбутньому В.І.Кельсієв видав там збірку урядових розпоряджень зі старообрядського питання, де показано дійсне становище старообрядців у Російській імперії³⁸. Втім, заклики Герцена не були почуті старообрядцями, хоча російський уряд свято вірив у співпрацю старообрядської церкви з революціонерами³⁹.

Настороженість щодо старообрядства позначалася на його духовенстві, яке, як відомо, користувалося в Ізмаїльському градоначальстві особливими правами. У 1880 р. архієпископ Віссаріон Ізмаїльський звернувся до влади з проханням видати паспорт рукопокладеному єпископові Новочеркаському Силуяну (єпископ Силуян був поставлений на Донську єпархію в Новочеркаську 30 листопада 1879 р.⁴⁰).

У 1881 р. постало питання про заміщення кафедри пристарілого архієпископа Віссаріона, який правонаступника бажав поставити разом з єпископом Олімпієм. Для возведення в сан архієрея останній спеціально мав приїхати з Румунії в Ізмаїл. Ізмаїльський поліцмейстер вжив низку заходів, аби не допустити прибуття Олімпія в Росію, тому архієпископ Віссаріон одноосібно поставив на Ізмаїльську кафедру настоятеля Кугурлуйського Архангело-Михайлівського монастиря Анастасія та передав йому управління єпархією⁴¹.

Представляючи в Міністерство внутрішніх справ своє дослідження про бессарабських старообрядців, І.С.Аксаков висловив низку пропозицій, що стосувалися оздоровлення розколу. Чиновник слідчої поліції закликав припинити переслідування старообрядського духовництва, не руйнувати потаємних шляхів зв'язку старообрядців, обмежитися спостереженням за характером їх спілкування. Через відсутність авторитету священства панівної церкви у старообрядців він пропонував призначати як місіонерів до них духовенство, що мало зразкову поведінку, дати доручення чиновникам не ображати людської гідності старовірів, переконати їх у правильності босно-сараєвського митрополита Амвросія та законності білокриницької церковної ієрархії. Проте конструктивних пропозицій І.С.Аксакова, спрямованих на пом'якшення внутрішньої політики щодо старообрядства, уряд не врахував. Старовіри і далі продовжували переслідувати.

Свобода віросповідання (та й то не відразу повна) настала після проголошення маніфесту про основи віротерпимості у Російській імперії (1905 р.). Старовіри розпочали активну місіонерську діяльність, що мала певною мірою завуальований характер.

Із метою пропаганди старообрядського віровчення у 1909 р. Ізмаїл та його околиці відвідували відомі діячі (Бриліантов, В.Мельников, Федоров та ін.). Ці місіонери проводили публічні бесіди з віруючими, викривали представників панівної церкви, розповсюджували навчальну літературу⁴².

Департамент духовних справ був стурбований відкритою проповідницькою діяльністю старовірів. У липні 1910 р. він порушив питання про проведення відповідного розслідування. Внаслідок його вивчення з'ясувалося, що В.Мельников перебував у Рені та Ізмаїлі за дорученням Московського старообрядського комітету, який опікувався переселенням старообрядців у Приамурську область. Участь у проповідницькій діяльності зазначених осіб бессарабський губернатор відкидав, проте, за неофіційними свідченнями, йому все ж таки було відомо, що інший місіонер – Федоров – відвідував Вилкове Ізмаїльського повіту.

Після 1905 р. старообрядці Бессарабії почали брати активну участь у політичному житті регіону, причому спектр політичних симпатій був достатньо широким: починаючи від крайніх правих течій монархічного спрямування та закінчуючи крайніми лівими рухами. Полярність думок надавала можливість аргументувати свої вчинки і дії, які розцінювалися не інакше, як належність до тієї чи іншої політичної сили.

Наприклад, 5 жовтня 1913 р. настоятель Миколаївської церкви м.Хотина Леонід Торкін заявив у поліцію про отриманого ним листа з вимогою переслати 50 руб. для хотинської групи анархістів. У разі відмови невідомі особи погрожували підпалити будинок священика панівної церкви, а якщо піп заявить у поліцію, то і вбити його самого. «О.Кузнєцовим» (на ім'я якого вимагалось відправити гроші у місцеве поштове відділення) виявився мешканець Хотина, старовір Федір Галкін. Він належав до партії анархістів, якихось певних занять не мав. У 1904–1905 рр. Ф.Галкін перебував під судом за пограбування пошти, брав участь у доставці із-за кордону нелегальної літератури. У ході детального розслідування злочин був розкритий, а самого Ф.Галкіна притягнуто до кримінальної відповідальності⁴³.

Таким чином, російський уряд виявив потаємні шляхи пересування старообрядців із метою переходу російсько-турецького кордону, розкрив мету відвідин єдиновірців у Росії, які мали не політичний, а насамперед релігійний характер.

Важливе місце у старообрядському середовищі мав не лише релігійний, а й антифеодальний протест, який набув релігійного забарвлення. Цей протест був викликаний підготовкою уряду проекту скасування кріпацтва в Російській імперії.

Тенденції до масового переходу біглих селян за кордон посилили репресивні заходи влади. Вони не лише виявляли, а й відправляли з-під кордону підозрілих осіб на безпечну відстань. Земські справники несли нагляд по всьому периметру Бессарабської губернії.

В історичному просторі характер взаємостосунків між старообрядцями прикордонних районів був різним. Вони вели торгівлю, підтримували родинні зв'язки, переправляли біглих. Контакти із зарубіжними єдиновірцями посилилися після заснування білокриницької церковної ієрархії та конфлікту навколо Окружного послання. Незважаючи на незадоволення старообрядців російським урядом, у 1863 р. вони виявили повну аполітичність у революційній діяльності групи О.Герцена, спрямовану на повалення самодержавства, хоча стосунки деяких представників старообрядства, як із лондонською групою, так і незадоволеними придушеними повстаннями 30-х та 60-х рр. XIX ст. поляками мали місце.

Після проголошення маніфесту про закріплення основ віротерпимості в Російській імперії в 1905 р. старовіри почали активну місіонерську та політичну діяльність у Бессарабії. Спектр політичних симпатій старообрядців був достатньо широкий, починаючи від крайніх правих течій та закінчуючи крайніми лівими рухами.

¹ Див.: *Смилянская Е.Б., Денисов Н.Г.* Старообрядчество Бессарабии: книжность и певческая культура. – Москва, 2007. – 432 с.; *Кобяк Н.А., Леренман М.М., Поздеева И.В., Смилянская Е.Б.* Задачи и результаты комплексных археографических экспедиций Московского университета 1966–1980 гг. // Русские письменные и устные традиции и духовная культура (По материалам археографических экспедиций МГУ 1966–1980 гг.) – Москва, 1982. – С.11–39; *Круглова Т.А.* Обзор кириллических рукописных книг Молдавско-Украинской коллекции Московского университета // Там же. – С. 238–244; *Её же.* Краткое описание рукописей, найденных в 1973 г. на территории Молдавской ССР и Одесской области УССР // Из истории фондов Научной библиотеки Московского университета. – Москва, 1978. – С. 152–158.

² Див.: *Табак И.В.* Русское население Молдавии: численность, расселение, межэтнические связи. – Кишинёв, 1990; *Абакумова-Забунова Н.В.* Русское население городов Бес-

сарабії XIX в. – Кишинев, 2006; *Анцупов И.А.* Русское население Бессарабии и Левобережного Поднепровья в конце XVIII–XIX вв. (социально-экономический очерк). – Кишинев, 1996.

³ Див.: *Бачинский А.Д.* Некрасовские поселения на Нижнем Дунае и в Южной Бессарабии (XVIII – начало XIX ст. // *Материалы по археологии Северного Причерноморья.* – Одесса, 1971. – Вып.7. – С.161–163; *Пригарин А.А.* Возникновение старообрядческих общин на Дунае у XVIII – первой трети XIX вв. // *Липоване: история и культура русских-старообрядцев.* – Одесса, 2004. – Вып.1. – С.11–32; *Его же.* Формирование старообрядческого населения Придунавья в конце XVIII – начале XIX вв. // *Липоване: история и культура русских-старообрядцев.* – Одесса, 2006. – Вып.3. – С.3–26; *Федорова А.І.* До питання про заселення старообрядцями Південної Бессарабії та їх чисельність у XIX ст. // *Археологія та етнологія Східної Європи: матеріали та дослідження.* – Одеса, 2002. – Т.3. – С.238–239; *Її ж.* Старообрядські общини Південної Бессарабії у XIX – першій половині XX ст.: історико-конфесійний аспект: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Одеса, 2005. – 20 с.

⁴ Див.: *Кучерявенко І.Ф.* Одна з сторінок історії заселення старообрядцями Бессарабії // *Липоване: история и культура русских-старообрядцев.* – Вып.1. – С.67–71; *Кучерявенко І.Ф.* Старообрядські общини Подунав'я // *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету.* – Ізмаїл, 2006. – Вип.20. – С.27–34.

⁵ Див.: *Чучко М.К., Бондарюк Б.М.* Краткие замечания о липованах Буковины одного трансильванского румына в начале XIX в. // *Липоване: история и культура русских-старообрядцев.* – Одесса, 2005. – Вып.2. – С.45–50.

⁶ Див.: *Таранець С.* Старообрядці в Південній Бессарабії (від початку поселення до 1917 р.) // *Наукові записки: Збірник праць молодих учених та аспірантів Інституту української археології та джерелознавства імені М.С.Грушевського НАН України.* – К., 2001. – Т.7. – С.6–91; *Його ж.* Старообрядці Південної Бессарабії // *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету.* – Ізмаїл, 2002. – Вип.12. – С.19–20.

⁷ Див.: *Липоване: история и культура русских-старообрядцев.* – Одесса, 2004–2007. – Вып.1–4.

⁸ *Аксаков И.С.* О бессарабских раскольниках // *Русский архив.* – Москва, 1888. – Кн.3. – С.446.

⁹ Там же.

¹⁰ Національний архів Республіки Молдова (далі – НАРМ). – Ф.2. – Оп.1. – Спр.6259. – Арк.1.

¹¹ Там само. – Спр.6264. – Арк.9.

¹² Там само. – Спр.5126. – Арк.8.

¹³ Там само. – Спр.6698. – Арк.2.

¹⁴ Там само. – Спр.6746. – Арк.1.

¹⁵ Там само. – Спр.6747. – Арк.5.

¹⁶ Там само. – Спр.6906. – Арк.74.

¹⁷ Там само. – Спр.7062. – Арк.42.

¹⁸ Там само. – Спр.8021. – Арк.32 зв. Грубенський священик, протоієрей Пилип Лазаревич Ігнатов народився у с. Грубно Хотинського повіту Бессарабської області у 1828 р. Був одружений із Ликерою. Згідно із ревізією, належав до Хотинської старообрядницької громади. У Хотині мешкав у будинку купців Харченкових. Був заарештований та за викуп у 2 тис. руб. сріблом звільнений з-під варті.

¹⁹ Там само. – Арк.34 зв.

²⁰ Там само.

²¹ Там само. – Спр.7062. – Арк.22.

²² Там само. – Арк.46.

²³ Там само. – Спр.7819. – Арк.17.

²⁴ Там само. – Спр.6888. – Арк.2.

²⁵ Там само.

²⁶ Там само. – Спр.5413. – Арк.9.

²⁷ Аксаков И. С. Указ. соч. – С.438.

²⁸ Там же.

²⁹ НАРМ. – Ф.2. – Оп.1. – Спр.5413. – Арк.140.

³⁰ Там само. – Спр.8021. – Арк.22.

³¹ Там само. – Спр.6256. – Арк.1 зв.

³² Там само. – Спр.5413. – Арк.6.

³³ Там само. – Спр.6261. – Арк.2.

³⁴ Там само. – Арк.4.

³⁵ Там само. – Спр.7819. – Арк.5.

³⁶ Измаил Бессарабской губернии // Церковь: Старообрядческий церковно-общественный журнал. – 1908. – №41. – С.1270.

³⁷ Грекулов Е.Ф. Православная инквизиция в России. – Москва, 1964. – С.69; Стенографический отчет Государственной думы. 3-й созыв, 2-я сессия, заседание 13 мая 1909 г. «Союзники» – члены шовіністичного «Союзу російського народу».

³⁸ Див.: Собрание постановлений по части раскола. – Лондон, 1863. – Т.1. – Вып.1. – 466 с.

³⁹ НАРМ. – Ф.2. – Оп.1. – Спр.7638. – Арк.1.

⁴⁰ Там само. – Спр.8525. – Арк.5.

⁴¹ Там само. – Спр.8558. – Арк.15.

⁴² Там само. – Спр.9033. – Арк.1.

⁴³ Там само. – Спр.9382. – Арк.2.

This article has secret ways of movement of Russian Old Believers of the central regions of Russia in Bessarabia, Moldova and Romania, the role of religious and anti protest before and after the abolition of serfdom in the Empire, and the measures that they used the Russian government to stop the fast migrations of Old Believers abroad. Explores the nature of the relationship of the Old believers of border areas, their lives after the founding Bilokrynyts'ka church hierarchy, Lypovans part in revolutionary and social activities.

Т.С.Вінцовський, О.Є.Музичко*

ІВАН ЛУЦЕНКО В УКРАЇНСЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНОМУ РУСІ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст.

У статті досліджено біографію та суспільно-політичні погляди одного з представників українського національного руху кінця ХІХ – початку ХХ ст. Івана Митрофановича Луценка (1863–1919 рр.). Уперше в історіографії його біографію реконструйовано на великій джерельній базі, що включає опубліковані та архівні матеріали. Розглянуто також етапи біографії І.Луценка, його невідомі публікації, взаємини з однодумцями тощо.

Особливістю національних рухів, і українського зокрема, є наявність провідників, які не лише втілюють настрої, ментальні засади певного народу, а й активно формують їх. Тому закономірно, що вітчизняна історіографія завжди приділяла увагу не лише загальним тенденціям українського національного руху, а також особистісному чиннику в розвитку останнього. На сьогодні докладно висвітлено життєвий шлях його найяскравіших діячів. Біографії більш скромних персонажів потребують подальшого ретельного дослідження, а часом і просто повернення із забуття. Зокрема слід приділити велику увагу діячам, що представляли провінційні осередки української громади. Це дозволить ретельніше дослідити важливе питання про регіональну специфіку національного руху.

* Вінцовський Тарас Степанович – канд. іст. наук, доцент кафедри історії України Одеського національного університету імені І.І.Мечникова; Музичко Олександр Євгенович – канд. іст. наук, доцент кафедри історії України Одеського національного університету імені І.І.Мечникова.